

Rusínová, Zdenka

Denumerální adverbia

In: Rusínová, Zdenka. *Tvoření staročeských adverbií*. Vyd. 1. V Brně: Univerzita J.E. Purkyně, 1984, pp. 113-114

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/122055>

Access Date: 29. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

DENUMERÁLNÍ ADVERBIA

Tato skupina adverbí je v našem materiálu nejméně početná. Jde spíše o součást adverbíi deadjektivních než o samostatnou slovtvornou kategorii. Do vztahu vchází okolnost a příznak vlastnosti vyjádřený číslovkou. Nejčastějším základem odvozování byla číslovka *jeden*. Její význam se mohl stát základem okolnostního významu časového a způsobového. Časový význam měly výrazy *jednu* (GebSl 620), *jednúc*, *jednúkrát* (GebSl 621), *jednokrát* (GebSl 618), *jednásob* (GebSl 611); v záporných podobách existovalo *nejednú*, „nejednou, víckrát než jednou, dosti často, nezřídka“ (StSl 492); analogicky se tvořilo i *častokrát* (GebSl 159) a *mnohokrát* (LegJidD). Zesílené *jedínkú* /-é pocházející z *jedinú* /-é mělo význam časový i způsobový (GebSl 613).

Z číslovky *jeden* vznikly podoby *jednem*, *jednom* s významem „jenom“ (GebSl 618) týž význam měla i formace *jedno* (LegJidM, LegUmučKl), v záporu *nejedno* (GebSl 551); vedle těchto útvarů existovalo i *jen* (GebSl 628), *nejen* (StSl 493). Význam „spolu, najednou“ měly výrazy *pojednú* (GebSl 621), *za jedno* (GebSl 617), *za jednako* (GebSl 615), *jednako* (GebSl 615); výraz *jednák* měl význam časový „pojednou, hned, brzo“ a způsobový „skoro, téměř, právě“ (GebSl 614).

S řadovou číslovkou *p(i)rvý* souvisí adverbia *prve* (CestMil 9), *pirvé* (LegJidM), zesílené *najprve* (CestMil 3, LegDuch) a *najprvici* (GebSl 462), vše s významem „nejprve, nejdříve“.

S číslovkou *dva* souvisí *dvénásob* (GebSl 364) a z řadové formy *druhý* pochází časové adverbium *druhdy* „časem, někdy“ (GebSl 341), místní adverbium *druhde* „místy, někde“ (GebSl 340) a způsobové *podruhé* (OpatMuz).

Podoba *oba* se stala základem formací s významem způsobovým: *obák/-a-*, *obake*, *obaky*, a *obáč*, vše s významy „oboustranně, na obě strany, se zřetelem k oběma stranám; v té neb oné podobě, na každý způsob“ (StSl 1033). Může však jít až o lidovou adideaaci (srov. EtymSlSlJaz 2, 541) k *oba*; etymologie ukazuje k základu *opako*. Na těchto podobách je vidět úsilí systému vřadit formaci k některé z podob adverbíálních: konsonan-

tické zakončení připomínající některé formace s předložkami (*odtud, odevšad* apod.), *obake, obaky* má zakončení analogické s typy deadjektivními, *obakž* s depronominálními. (Formace *obak* a *obáč* plnily i funkci spojek.)

Od ostatních číslovek zřejmě byly odvozeny útvary označující způsob (seskupení), analogické s naším jediným dokladem *čtveřmo* „po čtyřech“ (GebSI 196).

Jak plyne z přehledné tabulky, je význam adverbíí denumerálních jednak časový, jednak způsobový. Význam času je obsažen v neurčitém zařazení *jednú*, dojde-li ke zdůraznění singulativnosti, vede to ke vzniku odstínu vymešovacího, zdůrazňovacího, který je ve výrazech *jediné, jednom* → *jen(om)*. Pořadí dějů (*prvé, najprvé, podruhé*) souvisí s hodnocením časovým i způsobovým. Ostatní hodnocení děje jako *pojednú, zajedno, zajednako* „spolu, najednou“, *obáč, obak, obaky* jsou již výrazně způsobová (zřetelová atp.). Také tato soustava adverbíí se vyznačovala značnou polylexií a byla tedy během dalšího vývoje zjednodušena. Formy dnes existující však už v této soustavě byly obsaženy (*jednú* → *jednou*, *jediné* → *jedině*, *jedenkrát*, *jenom*, *jen*, *zajedno*, *nejprve*, *podruhé*, *čtveřmo* atp.). Zanikly formace utvořené od základu *oba*.

Denumerální adverbíia

— seznam podle základů

jednú	jedno	najprvici
jednúc	nejedno	dvénásob
jednú	jen	druhdy
jedinkú	nejen	druhde
jediné	pojednú	podruhé
jedinké	zajedno	
jednúkrát	za jednako	obáč
jednokrát	jednako	obak
jednásob	jednák	obaky
nejednú		obake
nejednúkrát	prvé	obakž
jednom	prvé	
jednem	najprvé	čtveřmo